

משרד החינוך
מינהל חברה ונוער

להיות אזרח במדינת ישראל

**תוכנית חינוכית לקראת
קבלת תעודת זהות**

מהדורה מורחבת ומעודכנת
תשע"א 2010

עריכה: אילנה רבינוביץ, צפרית גרינברג
כתיבה ועיבוד: אילנה רבינוביץ, שרה כהן, עלמה כפרי, עמליה לואין
אפרת עמנואל – צוות חמ"ד, רויטל מונצז – המטה לחינוך אזרחי
עריכה לשונית: אמנון ששון
ייעוץ: אדר כהן – מפמ"ר אזרחות, מנהל המטה לחינוך אזרחי
צוות היגוי: נעמי גן-אל, ריקי לאופר, טליה נאמן, חיה פלג, חנה שוורץ
הפקה: כרמלה אפטקר, עמליה לואין

עיצוב החוברת: סטודיו 'שחר שושנה' מקבוצת 'סקורפיו 88'
עטיפת החוברת: איור – 'שרוליק' מאת דוש, באדיבות משפחת גרדוש

הוצאה לאור: גף הפרסומים, משרד החינוך

תודה לממונים החברתיים, קהילתיים, תלמידים ונוער, לעופרה שרן, לאיילה קידר ולצוות תכנים, תוכניות, הכשרה והשתלמויות על הערותיהם והארותיהם.

המהדורה הראשונה של התוכנית **להיות אזרח** בעריכת נילי בן עמי ואוריה שוחט – יצאה לאור בשנת תשס"ב, 2002

תוכן העניינים

5	דבר שר החינוך – גדעון סער
7	דברי פתיחה – יוסי לוי, מנהל מינהל חברה ונוער
9	כיצד נוביל חינוך אזרחי בבתי הספר? – אדר כהן, מפמ"ר אזרחות
13	מטרות התוכנית

שער ראשון: מזהות אישית לתעודת זהות

17	פעילות מס' 1: תעודת זהות בשבילי היא...
21	פעילות מס' 2: מזהות אישית לתעודת זהות
25	פעילות מס' 3: להיות ישראלי

שער שני: בין האזרח למדינה

39	פעילות מס' 4: אזרח ואזרחות
43	פעילות מס' 5: יש לי מניה במדינה
47	פעילות מס' 6: מי דואג לנו?
49	פעילות מס' 7: המדינה זה אנחנו

שער שלישי: מדינה יהודית-דמוקרטית

57	פעילות מס' 8: כן לדמוקרטיה!
63	פעילות מס' 9: זכותו של כל יהודי לעלות ארצה
73	פעילות מס' 10: מיהו יהודי בימינו?
81	פעילות מס' 11: סמליה של מדינת ישראל
87	פעילות מס' 12: התקווה

שער רביעי: התנדבות ומעורבות כביטוי לאזרחות

93	פעילות מס' 13: אזרחות פעילה
95	פעילות מס' 14: לצאת מהבועה
101	פעילות מס' 15: להתנדב בתבונה
109	פעילות מס' 16: מצביע – משפיע

שער חמישי: היערכות להפעלת התוכנית

117	- תכנון התהליך החינוכי לקראת קבלת תעודת זהות
118	- "להיות אזרח" – הצעה למודל רשותי
119	- הצעות לפעילויות פתיחה לצוות החינוכי
123	- הצעות לתכנון טקס לקראת קבלת תעודת זהות
127	- מגוון הצעות לפעילות בית ספרית
145	- מודל להתמודדות עם נושאים אקטואליים
149	- תוכניות מומלצות להרחבה והעשרה – אגף של"ח

נספחים

151	- נספח א': הפניות לנושאים מתוכנית הלימודים באזרחות
152	- נספח ב': מבחר מושגים
154	- נספח ג': מקורות ואתרים מומלצים להעשרה

דבר שר החינוך

שר החינוך
Minister of Education
وزير التربية والتعليم

עמיתי אנשי החינוך,

קבלת תעודת זהות הינה צעד משמעותי בחייו של אדם ולא רק הליך פורמלי של מוסדות המדינה. זהו סוג נוסף של "טקס התבגרות", עת כל אחת ואחד מאיתנו הופכים להיות אזרחים בוגרים של מדינתנו. קבלת תעודת הזהות אינה רק זכות אלא גם חובה – להיות אזרחים פעילים, מעורבים ושומרי חוק. לפיכך, התהליך לקראת קבלת תעודת הזהות מהווה נדבך משמעותי בחינוך אזרחי העתיד, ועל כן דורש תשומת לב מיוחדת.

התוכנית שלפניכם נותנת מענה למטרות חוק החינוך הממלכתי (התש"ס-2000):

"(1) לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו, אזרח נאמן למדינת ישראל...;

(2) להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים".

תוכנית זו היא חלק משמעותי מהחינוך הערכי-אזרחי שהוא אחד הדגלים המרכזיים של מערכת החינוך. מטרות החינוך הערכי-אזרחי בכלל, ומטרת תוכנית זו בפרט, הינן להבטיח את המחויבות ההדדית של המדינה כלפינו האזרחים ושלנו כאזרחים כלפי החברה בה אנו חיים. החיים במדינת ישראל הם מורכבים ואינם נעדרי דילמות, אולם תפקידה של מערכת החינוך הוא לדון בכך באופן פתוח ובטוח, ולתת מענה חינוכי וערכי לקושיות ולהתלבטויות. אני מקווה כי תוכנית זו תסייע להשיג את המטרות החשובות שהצבנו לפנינו.

אני מאחל לכם לימוד חווייתי, פורה ומעניין.

גדעון סער

דברי פתיחה

"תעודת הזהות היא סמל לקבלת עול מצוות (מתוך חוזר מנכ"ל, תשס"ב, 1/ י"ג אלול, תשס"א, 1.9.2001). התרבות היהודית מציינת את קבלת עול מצוות ואת תחילת תהליך ההתבגרות, בטקס בר המצווה. הענקת תעודת הזהות הכחולה לכל נער ונערה המגיעים לגיל 16 מסמלת את כניסתם באופן פורמאלי למעגל האזרחים ואף היא ראויה לציון ולטקס.

לפני כעשור, ביוזמה משותפת של משרד החינוך ומשרד הפנים, הוחלט לקיים טקסים להענקת תעודת הזהות לתלמידי כיתות י' בבית הספר וברשות המקומית.

הטקס לקבלת תעודת הזהות הינו שיאו של תהליך חינוכי. לצד ההמלצה לקיים טקסים הוכנה התוכנית החינוכית "להיות אזרח" שמטרתה עיצוב דמות הבוגר, אזרח פעיל, מודע לזכויותיו וחובותיו, בעל הכרה ואחריות חברתית כלפי הזולת, הקהילה והחברה.

קבלת התעודה מבטאת את החוזה של הפרט עם הקהילה והמדינה ואת זכויותיו וחובותיו. עם השנים צברה התוכנית תנופה והפכה למסורת בבתי ספר רבים, בעידוד ובשיתוף הרשויות המקומיות, ההורים והקהילה.

דו"ח קרמניצר (1997) רואה את מהות האזרחות כ"העצמה לפעילות ענפה בתחום חברתי והפוליטי, המתבטאת ביכולת להשפיע על עיצוב התחום הציבורי ומחייבת לפיכך חיזוק התודעה האזרחית כיסוד משותף לכל חלקי החברה הישראלית".

התוכנית החינוכית "להיות אזרח" מהווה נדבך לחיזוק התודעה האזרחית בקרב בני הנוער.

החוברת "להיות אזרח" פורסמה לראשונה בשנת 2002. בחוברת זו עדכנו והרחבנו את קשת הנושאים ואת מגוון הפעילויות כמענה לפניות מהשטח ולתמורות בחברה הישראלית. במהלך פרקי התוכנית מתוודעים בני הנוער לממדים שונים של הזהות הישראלית והיהודית, מבררים את המשמעויות המעשיות והפורמאליות של תפקיד האזרח ודנים באתגר העומד בפני החברה הישראלית לקיים מרקם חברתי-אזרחי ותרבותי משותף.

הבנת תפקידו של האזרח בחברה הישראלית כרוכה בהכרת החובות, הזכויות ובעיקר האחריות והמחויבות לעתיד המדינה, אך לא די בכך. בדו"ח קרמניצר, נאמר כי "חוסנו ואיכותו של המשטר הדמוקרטי הם כמידת מחויבותם של האזרחים לרעיון הדמוקרטי וכמידת מסוגלותם להיות אזרחים פעילים ואחראיים". התנסות אישית בעשייה שיש בה התנדבות ומעורבות – בבית הספר, בקהילה, בתנועה ובחברה, היא הבסיס לקידום המחויבות והאכפתיות לחברה בה אנו חיים.

אחד היעדים העיקריים של מינהל חברה ונוער הוא טיפוח מעורבות פעילה והתנדבות כאורח חיים. התוכנית "מחויבות אישית" ו"להיות אזרח", המתקיימות בבתי ספר רבים, משלימות זו את זו ותורמות להעמקת התודעה האזרחית מן ההיבט החווייתי, המעשי והלימודי.

אנו מקווים כי ההיכרות וההתנסות בפרקי התוכנית יעוררו בבני הנוער רצון לשאול שאלות, להיות ערניים למתרחש סביבם, לגבש דעה מושכלת ומעודכנת ולקחת חלק פעיל בתרבות אזרחית דמוקרטית במדינת ישראל.

חברתנו עלמה כפרי, שנפטרה בטרם עת, הייתה שותפה להכנת תוכנית זו ולא זכתה לראות בצאת החוברת לאור. נזכור את עלמה ואת תרומתה לעבודתנו החינוכית.

בברכה,

יוסי לוי

מנהל מינהל חברה ונוער

כיצד נוביל חינוך אזרחי בבתי הספר?

אדר כהן, מפמ"ר אזרחות ומנהל המטה לחינוך אזרחי, המזכירות הפדגוגית

התוכנית "להיות אזרח" מהווה נדבך חשוב בפעולות החינוך האזרחי בבית הספר התיכון. בבואנו ליישם ולהטמיע אותה, חשוב להתבונן על מכלול הפעילויות שכל בית ספר מקיים לחינוך אזרחי, ולשלב אותה בהקשר המתאים. זו משימתם של הנהלת בית הספר, של הרכזים החברתיים והרכזים הפדגוגיים, של רכזי האזרחות, רכזי השכבות – ובעצם של כל מורה ומחנך.

ברצוני להציג בקצרה את הדרך בה אני תופס חינוך אזרחי נכון וראוי בבתי הספר בישראל. הטמעת כל תוכנית או יוזמה של חינוך אזרחי חייבת, לטעמי, להיעשות מתוך הפנמה ויישום של ארבעת הנדבכים שיפורטו להלן.

דוח קרמניצר¹ ואף תוכנית הלימודים באזרחות² מונים מגוון של מטרות חינוכיות: הנחלת ידע, יכולות ניתוח והבנה, הפנמת ערכים, גיבוש עמדות, עידוד למעורבות ועשייה. אולם, הן הדו"ח והן תוכנית הלימודים אינם מפרטים מהו היחס בין מטרות אלו, וכיצד יש ליישמן זו מזו.

חינוך אזרחי חייב להיבנות נדבך על גבי נדבך, ובעצם להציב מטרות אלו, באופן מובנה, כשלבים הכרחיים להשגת התכלית של חינוך אזרחי: חינוכו של אזרח מתעניין, מעורב ופעיל, המחויב למדינתו ולחברה בה הוא חי. כל אחד מהשלבים הוא תנאי הכרחי אך בלתי מספיק לקיומו של חינוך אזרחי. רק קיומם של השלבים כולם, הבנויים זה על גבי זה, ומשתלבים זה בזה מבטיח חינוך אזרחי משמעותי. שלבים אלו נכונים גם לתחום הצר יותר של לימודי האזרחות, וגם לתחום הרחב יותר של חינוך אזרחי [על כן, הדוגמאות להלן יינתנו לסירוגין בשני התחומים]. השלבים נכונים לכל שכבות הגיל, כל אחת בהתאם לרמה הקוגניטיבית וההתפתחותית של התלמידים.

מהם השלבים ההכרחיים לקיומו של חינוך אזרחי משמעותי?

שלב ראשון והכרחי, הוא שלב **רכישת הידע התיאורטי והפנמתו**. ללא ידע בסיסי, ללא הכרת והבנת מושגים במגוון תחומים, לא ניתן לנהל דיון אזרחי אמיתי שיהיה מעבר ל"איוורור רגשי" או "שיח של תחושות בטן"³. כך, למשל, מורים רבים בישראל עוסקים באקטואליה (בדרך-כלל בשיעורי מחנך) ובכך נדמים בעיני המערכת כעוסקים בחינוך אזרחי. ואולם, דיון כיתתי בסוגיה אקטואלית, העובר במהירות מתיאור האירוע לשאלה "מה דעתכם?" מחמיץ את ההזדמנות לחינוך אזרחי משמעותי. הבעיה בשיעור מעין זה היא הדילוג על ההזדמנות הלימודית להעשיר את הדיון באמצעות הבנת המושגים או למידה אודות הנושא העקרוני שבבסיס האירוע האקטואלי. המורה והתלמידים אולי ירגישו כי עסקו בסוגיה אזרחית חשובה (והתלהטות הרוחות בכיתה יכולה לתרום לתחושת הצלחתו של הדיון), אולם לא יהיה בכך בכדי לסייע לתלמידים להבין באופן מעמיק את הסוגיה האזרחית (באופן כזה שיוכל לשמש אותם גם בפעם הבאה בה ייתקלו במקרה עקרוני דומה). בסיסי הידע הרלוונטיים, להם זקוקים התלמידים על מנת לנהל דיון אזרחי משמעותי ועל מנת לנתח אירוע אקטואלי, צריכים להיות מובאים לכיתה על ידי המורה.

שלב שני הוא שלב ה**ניתוח של אירועים אקטואליים במציאות**, שלב בו מיושם ומועצם הידע התיאורטי שנרכש. חינוך אזרחי נכון אמור להביא תלמידים, שלמדו שורה של מושגים ותכנים, להיות מסוגלים לנתח ולהבין

1 להיות אזרחים – חינוך לאזרחות לכלל תלמידי ישראל, משרד החינוך, ירושלים, התשנ"ו-1996, עמ' 10.

2 אזרחות בחטיבה העליונה – תוכנית לימודים, משרד החינוך, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, ירושלים, התשס"ב (מהדורה מעודכנת), עמ' 10-11.

3 בלשונו של דוח קרמניצר: "[התלמיד יפתח] יכולת למתוח ביקורת מבוססת ומנומקת, המסתמכת על הכרת הנתונים, לרבות הצרכים והאילוצים של המבוקר, ניתוח הסוגיה על כל פניה, תוך העלאת הצעות לעשייה אלטרנטיבית ותוך הכרת הדרכים להפיכת הביקורת לאפקטיבית".

באמצעותם את המציאות הפוליטית והחברתית בארץ ובעולם.⁴ בהקשר של שלבי החינוך האזרחי חשיבות המעבר משלב הידע התיאורטי לשלב ניתוח האקטואליה הוא בעיקר באבחנה בין למידה תיאורטית לבין שלב היישומי-אקטואלי. מובן שהמורה בכיתה צריך לשלב בין השניים ולעבור ביניהם לסירוגין, ולעתים אף יכול להפוך את הסדר (להתחיל באקטואליה ולעבור ממנה למושגים תיאורטיים, ואז לחזור להמחשה האקטואלית), אך בשרטוט שלבי החינוך האזרחי חשוב להדגיש את שני אלו (לימוד התיאוריה וניתוח האקטואליה) כעומדים כל אחד בפני עצמו.

שלב שלישי, הוא שלב של **גיבוש עמדה**. מטרתו של שלב זה הוא שכל תלמיד, לאור המושגים שלמד ולאור הסוגיות האקטואליות שניתח על-פיהן, יגבש לעצמו עמדה עצמאית ומנומקת בשאלות שעל סדר היום הציבורי.⁵ חשיבותו של שלב זה במסגרת החינוך האזרחי רבה, שכן מטרתו של חינוך אזרחי אינה אקדמית או לימודית בלבד, ואין מטרתו אך ורק לחזק את האוריינות האזרחית של התלמיד, אלא להביא למעורבות רבה יותר במרחב הציבורי. מעורבות כזו אינה אפשרית, באופן אמיתי ומעמיק, ללא דעה ועמדה אישית שהתלמיד נוקט בנוגע למתרחש במרחב זה.

היכולת להחזיק בעמדה, להביע אותה (בעל פה או בכתב, באופן אישי או בעת דיון עם אחרים שאינם מסכימים), ובעיקר היכולת לנמק את העמדה על ידי מכלול שיקולים (רציונליים, רגשיים ואחרים), היא מטרה מרכזית של שלב זה. בעידן בו שיעורי ההצבעה נמצאים במגמת ירידה, מערכת החינוך נדרשת לחזק את הרכיבים השונים העשויים לשפר אלמנט זה של השתתפות פוליטית. קיומו של שלב גיבוש העמדה בתהליך של חינוך אזרחי הוא, על כן, קריטי.

שנים רבות התנהלה מערכת החינוך הישראלית (לפחות זו הממלכתית) מתוך תפיסה שאין מקום לדיון בעמדות פוליטיות במסגרת בית הספר,⁶ מתוך חשש לפוליטיזציה של המערכת, שנאסרה בחוק החינוך הממלכתי⁷ והרצון להתרחק ממה שצבי לם מכנה "חינוך אידיאולוגי".⁸ מורשת שנות ה-50, בדבר הממלכתיות הכתה שורשים חזקים גם במערכת החינוך, והניעה מורים ואנשי חינוך להתרחק מעיסוק בסוגיות שנויות במחלוקת בהקשר הפוליטי והציבורי. דוח קרמניצר הבהיר חד משמעית כי אין מקום לתפיסה כזו: "לא ניתן לחנך חינוך ממשי לאזרחות ללא עיסוק אינטנסיבי שוטף באקטואלי ובשנוי במחלוקת",⁹ וגם חוזר מנכ"ל משרד החינוך הבהיר את האבחנה המשמעותית בין חינוך לתפיסה פוליטית מסוימת (שהינו אסור) לבין עצם החינוך האזרחי שמטרתו גיבוש תפיסות פוליטיות מנומקות, המבוססות על למידה, חשיפה למגוון של עמדות ודעות וניהול דיון (שהוא מותר ואף רצוי).¹⁰

בשלב זה, אמור המורה לאתגר כל אחד מהתלמידים לנסח לעצמו ואז להביע באופן מנומק (בעל פה או בכתב) את עמדתו האישית על הנושא. התפיסה המוצגת כאן היא שגיבוש עמדה מנומקת אינו יכול לבוא אלא רק לאחר שני השלבים הקודמים, וזאת על אף שבמקרים רבים במערכת החינוך אין הדבר מתבצע כך.

4 בלשון תוכנית הלימודים: "התלמידים יישמו את העקרונות והמושגים שלמדו בבחינה ובהערכת המציאות הפוליטית והחברתית במדינה".

5 דוח קרמניצר מדבר על "יכולת לגבש אינטרס, עמדה, תפיסה, בצורה אחראית, מבוקרת ומנומקת". ברור כי הכוונה היא שהתלמיד יהיה, לכל הפחות, מסוגל לכך, וינתן לו הגירוי לכך. ברור כי לא כל התלמידים מסוגלים או רוצים לגבש עמדה בכל נושא ונושא.

6 צבי צמרת. "עשר שנות חינוך", בתוך: העשור הראשון, ירושלים: הוצאת יד בן צבי, 1997, עמ' 126-136.

7 חוק לחינוך ממלכתי, התשי"ג-1953, סעיף 19.

8 צבי לם, "חינוך פוליטי וחינוך אידיאולוגי: הבחנות", בתוך: יורם הרפז (עורך), לחץ והתנגדות בחינוך: מאמרים ושיחות, תל אביב: ספריית פועלים, 2000.

9 הערה 1 לעיל, עמ' 29.

10 חוזר מנכ"ל משרד החינוך תשס"ט/8(א), 1.4.09. הוראות קבע, בתוך: סעיף 9.2 דמוקרטיה ודו-קיום.

השלב הרביעי בחינוך אזרחי משמעותי, הוא השלב של **עשייה או פעולה אזרחית**.¹¹ הכוונה היא לעשייה אקטיבית של התלמיד (או של קבוצת תלמידים) במרחב הציבורי, מתוך הגשמת הערכים של מעורבות אזרחית והשתתפות אזרחית.¹² שלב זה הוא יוצא דופן לעומת השלושה שקדמו לו, בכך שבדרך-כלל הוא חורג מגבולות הכיתה (הפיזיים, כמו גם הווירטואליים) והוא גם שלב שלא ניתן לבחון עליו ולתת עליו ציון (אם כי ניתן בהחלט להעריך אותו בדרכי הערכה חלופיות). בשל אופיו המעשי, שאינו נתפס פעמים רבות כ"לימודי" אלא כ"חוויתי", אנשי חינוך רבים מנתקים (גם תפיסית וגם מעשית) בינו לבין השלבים הקודמים שהם לימודיים יותר.

ניתוק זה הוא שגוי, הן לגבי המטרות של חינוך אזרחי כמכלול, והן לגבי המטרות הנפרדות של הלמידה העיונית מחד ושל החינוך החברתי¹³ מאידך.

סדר הדברים יכול להיות גם שונה: לעתים העשייה הפעילה תהיה ראשונה מבחינה כרונולוגית, ובעקבותיה יופנה התלמיד ללימוד, העמקה והבנה של הנושא, וגיבוש עמדתו לגביו. החשוב בעניין זה הוא קיומם של כל ארבעת המרכיבים כמכלול, היוצר קשר והקשר גם עבור המורה וגם עבור התלמיד באופן מפורש, ברור ומודע.

לסיכום, במסגרת התוכנית "להיות אזרח" חווים התלמידים את קבלת תעודת הזהות שלהם כקבלת "עול מצוות" של המדינה והחברה. חשוב מאוד שהחוויה של תוכנית זו תהיה מבוססת על ארבעת הנדבכים שהוצגו – למידה והבנה של ידע, קישור לאקטואליה, גיבוש עמדות עצמאיות, וכמובן – אזרחות פעילה. האתגר הוא של כל אחד מאיתנו, אנשי החינוך, כיוון שכל אחד מאיתנו אינו רק מורה ומחנך, אלא גם מחנך לאזרחות.

11 חשוב להדגיש: זהו השלב הרביעי המתואר במודל זה, אך אין הכוונה כי שלב זה הינו החשוב ביותר מבין השלבים (אם כי יש הרואים בו שיא של חינוך אזרחי). כל אחד מהשלבים חשוב כשלעצמו, ויכול לעמוד בפני עצמו. החשיבות העליונה שמדגיש המודל המוצג כאן היא בקיומם של השלבים זה על גבי זה, באופן המשכי.

12 סוג זה של פעילות נקרא פעמים רבות גם "אזרחות פעילה".

13 החינוך הערכי הלא-דיסציפלינרי הקרוי גם "למידה חברתית". תיאוריית "הלמידה החברתית" (Social Learning Theory) מתבססת על כתביו של אלברט בנדורה (A. Bandura). תפיסה זו, של למידה מתוך התנסות, מהווה תשתית לתפיסת החינוך החברתי במשרד החינוך בישראל, כחלק מאורח החיים הבית-ספרי. ראו חוזר מנכ"ל משרד החינוך תשע/3(ב), 1 בנובמבר 2009, סעיף 6-7.9.

מטרות התוכנית

- לעמוד על חשיבותה ומשמעותה של תעודת הזהות בעיני בני הנוער מן היבט האישי ומן היבט החברתי והלאומי.
- לעמוד על יחסי הגומלין בין האזרח למדינה בנושאים כגון: זכויות וחובות, אחריות ומחויבות, סמלי ריבונות ועוד.
- לחזק את המחויבות של בני הנוער לערכים דמוקרטיים ולעמוד על חשיבותה של אזרחות פעילה בחברה הישראלית.
- לטפח בקרב בני הנוער את תחושת ההשתייכות למדינה ולחוקיה ולעודדם למעורבות חברתית וקהילתית.

לאנשי החינוך,

התוכנית "להיות אזרח" מיועדת לבני הנוער לקראת קבלת תעודת זהות ופורסמה לראשונה בשנת 2001. בתוכנית הנוכחית עדכנו והרחבנו את מגוון הנושאים והוספנו סוגיות שעל סדר יומה של החברה הישראלית כיום. התפיסה החינוכית שהנחתה אותנו בהכנת התוכנית באה לידי ביטוי במבנה השערים, שכל אחד מהם מוקדש להיבטים שונים של אזרחות:

השער הראשון מתייחס להיבט האישי, משמעותה של תעודת הזהות, הבנת ריבוי המשמעויות של הזהות הישראלית ועוד.

השער השני מרחיב את מעגל ההתייחסות למחויבות ההדדית בין הפרט כאזרח לבין המדינה לשמירת החובות והזכויות.

השער השלישי מתמקד בערכים המאפיינים את מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ובמשמעותם בימינו. **השער הרביעי** מזמין את בני הנוער לפעול – להיות ערניים למתרחש סביבם, לקחת אחריות, להיות מעורבים בבנייתה של חברה אזרחית ערכית ואכפתית.

השער החמישי שם דגש על הכנת הצוות החינוכי בבית הספר וברשות וכולל הצעות להיערכות להפעלת התוכנית: תכנון טקס, מודל לעיסוק באקטואליה, מודלים בית ספריים, העשרה מתוכניות של"ח ועוד.

התוכנית "להיות אזרח" כוללת מגוון רב של פעילויות ולפיכך עשויה להיות לעזר לאנשי החינוך לא רק לקראת קבלת תעודת הזהות. אנו ממליצים לשלב פעילויות מתוך התוכנית להעשרת העשייה החינוכית בחטיבת הביניים, בחטיבה העליונה ובמסגרות חינוכיות אחרות.

שער ראשון:

מזהות אישית לתעודת זהות

“האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו” (שאל טשרניחובסקי)
בשער זה, נבחן את מושג ה”זהות” ממספר היבטים: נעמוד על משמעותה של תעודת הזהות ועל הקשר בינה לבין מאפייני זהות אישית.

החברה הישראלית מורכבת מזהויות שונות. הפעילות “מיהו ישראלי” תפתח צוהר להסתכלות ביקורתית על הזהות הישראלית ממספר נקודות ראות. הדיון יתמקד בריבוי המשמעויות של הזהות הישראלית ובלבטים ובקשיים שביצירת מכנים משותפים החיוניים לקיומה של חברה.

הערה: העיסוק ב”אני”, מקומי בעולם, זהות אישית, שייכות והשתייכות אל החברתי-קהילתי מהווה את הרובד הראשון בעיצוב הזהות והמחויבות האזרחית. לפיכך, מומלץ לפני תחילת התוכנית לבחור ולהתנסות בפעילויות נוספות בנושאים כגון: זהות אישית ושייכות מתוך מבחר תוכניות מינהל חברה ונוער: לחיות בחברה רב-גונית, עם ועולם, חברים ועוד.

פעילות מס' 1: תעודת זהות בשבילי היא...

פעילות מס' 2: מזהות אישית לתעודת זהות

פעילות מס' 3: להיות ישראלי

פעילות מס' 1

תעודת זהות בשבילי היא...

מטרה:

לברר את משמעותה של קבלת תעודת הזהות בעיני בני הנוער.

עזרים:

- קטע מתוך "תעודת זיהוי" מהספר **עומדים בטור** מאת יאיר לפיד (נספח מס' 1).
- איור "שרוליק"* מאת דוש (נספח מס' 2).

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

המנחה יפתח ויאמר:

אתם עומדים לקבל בקרוב תעודת זהות. בפעילות זו נברר את משמעותו של אירוע זה בעיניכם. לקראת קבלת תעודת הזהות של בנו יואב, הקדיש יאיר לפיד טור מיוחד לנושא. בראשית דבריו כתב כך:

"הזמינו אותך לקבל תעודת זהות. ביום שני הגיעה מעטפה חומה שמזמינה אותך למשרד הפנים. אתה צריך להביא שתי תמונות ואת הטופס שמעיד שנולדת... תעודת הזהות החדשה שלך, בן, תהיה עשויה מפלסטיק תעשייתי כחול. בפנים תהיה תמונה שלך (אל תיבהל אם אתה נראה שם כמו רוצח סדרתי, כולם נראים ככה...)"

שאלות לדיון:

1. מה דעתכם, האם "תעודת הזהות" הינה רק מסמך פורמאלי?
2. האם לקבלתה יש משמעויות נוספות?

שלב ב' - קבוצתי

המשתתפים יתחלקו לקבוצות. כל משתתף יקבל איור ועליו דמותו של שרוליק ו"בועות הרהורים" (נספח מס' 2), וישלים את המשפט: קבלת תעודת זהות בשבילי היא... כל משתתף יציג את "בועות הרהורים" שלו.

שאלות לדיון:

1. מה משותף ומה שונה וייחודי בדבריהם של חברי הקבוצה?
2. מדוע לדעתכם נושאים מסוימים נבחרו על ידי רוב המשתתפים?
3. האם לדעתכם בני נוער ומתבגרים ממקומות אחרים בארץ ובעולם היו מציינים נושאים אחרים?

* שרוליק - דמות מצוירת שיצר הקריקטוריסט דוש בשנות החמישים והיא מסמלת את הצבר הישראלי. האיור באדיבות משפחת גרדוש.

- חברי הקבוצה יקראו את דבריו של יאיר לפיד (נספח מס' 1) ויתייחסו לשאלות הבאות:
1. מהי המשמעות של קבלת תעודת הזהות, לפי דבריו של יאיר לפיד?
 2. אילו תחושות, מחשבות וזיכרונות מעורר ביאיר לפיד יום קבלת תעודת הזהות של בנו?
 3. האם אתם מסכימים עם דבריו? הדגימו ונמקו.
 4. מה אומרים הוריהם וכיצד הם מרגישים לקראת טקס קבלת תעודת הזהות שלכם?

שלב ג' – במליאה

המשתתפים יציגו את הרעיונות העיקריים שעלו בקבוצה בנוגע לקבלת תעודת הזהות. המנחה יקרא את הקטע הבא:

יאיר לפיד מסיים את דבריו באומרו: "הישראליות היא לא כיף גדול. זוהי ארץ קשה ולפעמים עצובה, שבה רוב הזמן לא גומרים את החודש. את המתנה הכי גדולה שהיא תיתן לך – קיבלת השבוע בדואר. אתה שייך למשהו, לקבוצה, לחברה, לפלוגה, לעם, אלי...בלי השתייכות, אנחנו סתם חיים ומתים, בלי הרבה באמצע. ישראל תיקח ממך את כל חיך, אבל תיתן בתמורה חיים שיש בהם משמעות. האמן לי, זה שווה את המאמץ."

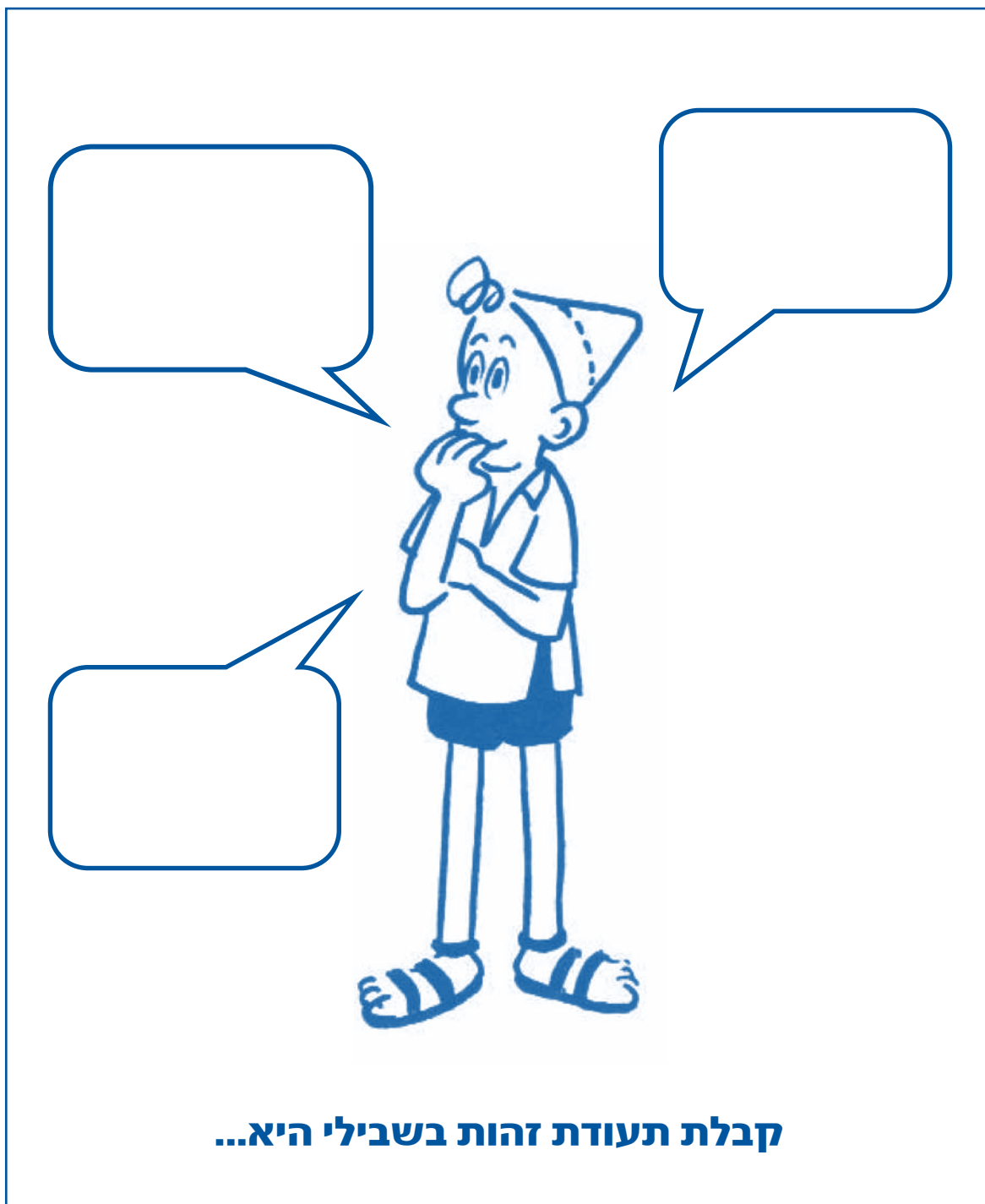
שאלות לדין:

1. מה כוונת דבריו? האם אתם מסכימים איתו?
2. האם אתם חשים השתייכות למדינת ישראל? במה זה בא לידי ביטוי?
3. מה לדעתכם יוצר תחושת השתייכות – במשפחה, בתנועת הנוער, בכיתה, עם החברים, עם המדינה, עם העם?
4. מה חשיבותה של "השתייכות" לפי יאיר לפיד? מה דעתכם?
5. "ישראל תיקח ממך את כל חיך, אבל תיתן בתמורה חיים שיש בהם משמעות" – מה כוונתו, לדעתכם? האם לדעתכם החיים במדינה מקנים משמעות מיוחדת? מהי בעיניכם?
6. האם קבלת תעודת זהות מסמלת ומחזקת את תחושת ההשתייכות למדינה? כיצד?

הזמינו אותך לקבל תעודת זהות. ביום שני הגיעה מעטפה חומה, שמזמינה אותך למשרד הפנים. אתה צריך להביא שתי תמונות ואת הטופס שמעיד שנולדת...תעודת הזהות החדשה שלך, בן, תהיה עשויה מפלסטיק תעשייתי כחול. בפנים תהיה תמונה שלך (אל תיבהל אם אתה נראה שם כמו רוצח סדרתי, כולם נראים ככה ומעט מאוד פרטים מזהים: שם פרטי, משפחה, זכר, יהודי, תאריך לידה. אתה תיקח אותה ותצא החוצה מסניף הבשן של משרד הפנים אם בא לך להיות מסורתית, תחצה את הכביש ותלך ממול...לאכול פיצה משולש עם זיתים. זה בדיוק מה שאבא שלך עשה לפני 23 שנה... זה אולי נראה קצת טיפשי, יואבי, אבל זה לא מזיק לזהות שלנו שתהיה לה תעודה. היא מורכבת בעצם מדברים פשוטים שמחברים את כולנו בלי שנשים לב. אתמול צלצל אלי הדוד שלך, כדי לדווח שהוא קרא באינטרנט שמפלס הכינרת שני מטר מתחת לקו האדום. שנינו לקחנו את זה אישי, כי יש רק מדינה אחת בעולם עם שלולית לאומית...

ההיסטוריה החליטה בשביל סבא שלך שהוא יגור כאן, אני החלטתי בשביל עצמי, אתה כבר לא צריך להחליט, אתה יכול לנסות לברוח מפה... לנסוע להודו, לשבת באשראם, ללבוש גלימה ולשיר "הארי קרישנה". אחרי יומיים תפתח את העיניים, ופתאום תבין שהבחור עם הרסטות, שתי שורות שמאלה, היה בגולני, פלוגה ב'. אתה לא מכיר אותו, אבל אתה מכיר אותו. גם הוא חושב שסרג'ו קונסטנצה היה הכי מצחיק ב"גבעת חלפון אינה עונה", גם הוא היה בארצי בקיסריה, גם הוא מאוהב בדלית, באיזושהי דלית. זו הבעיה עם תעודת הזהות החדשה שלך, בני, היא לא להחזרה...

מתוך: "תעודת זיהוי", עומדים בטור, ידיעות אחרונות, 2005

קבלת תעודת זהות בשבילי היא...

מזהות אישית לתעודת זהות*

מטרות:

- לעמוד על מאפייני הזהות האישית של כל אחד מאיתנו.
- לברר את משמעותה של תעודת הזהות בעיני בני הנוער.

עזרים:

- גיליונות נייר, גיליונות צבעוניים, כלי כתיבה, עיתונים שונים.
- דף מידע "מהי תעודת הזהות" (נספח).

למנחה: לקראת הפעילות יש לדאוג לצילומים של תעודות זהות כמספר הקבוצות בפעילות.

מהלך הפעילות

שלב א' – אישי

"כרטיס הביקור שלי"

כל משתתף מתבקש לעצב את "כרטיס הביקור" האישי שלו. חשוב שהכרטיס יבטא את אישיותו, את ייחודו ואת תכונותיו של כל משתתף בצורה הטובה והממצה ביותר. (מומלץ להיעזר בחומרי יצירה שונים).

שלב ב' – במליאה

המשתתפים יציגו את כרטיסי הביקור האישיים ויתארו את תהליך העבודה האישי.

שאלות לדיון:

1. במה דומים או שונים "כרטיסי הביקור" שלכם? האם כולכם כתבתם שמות? שמות חיבה?
2. מה היה חשוב לכם להדגיש בכרטיסים אלה? על מה ויתרתם?
3. לו היינו שמים על השולחן את כרטיסי הביקור ללא שמות, האם הייתם מזהים את חבריכם? האם למדתם דברים חדשים על חבריכם?

המנחה יאמר למשתתפים:

אתם עומדים לקבל בקרוב תעודת זהות. לקראת מעמד רשמי זה נכיר את מרכיבי התעודה ונעמוד על משמעותה.

שאלות לדיון:

1. מדוע חשוב לדעתכם להנפיק לאזרחים תעודת זהות? מתי נדרש להציג אותה?
2. אילו מרכיבים חשוב שיופיעו בתעודת הזהות?
3. האם גם "כרטיס ביקור" יכול לשמש כתעודת זהות? מתי כן? מתי לא? בפני מי תוכלו להציג אותו? האם תוכלו להציג אותו כביקורת בפני שומר או שוטר? נמקו.

* הפעילות הוכנה על פי רעיון של שלומית שגב, מינהל החינוך ההתיישבותי.

שלב ג' – קבוצתי

המשתתפים מתחלקים לקבוצות.

כל קבוצה תקבל צילום של תעודת זהות ואת הנספח – "מהי תעודת זהות?", ותערוך השוואה בין כרטיסי הביקור שהכינו חברי הקבוצה לבין תעודת הזהות הרשמית.

שאלות לדיון:

1. מהם ההבדלים הבולטים בין תעודת הזהות הרשמית לבין כרטיסי הביקור שהכנתם?
2. מהן הסיבות העיקריות להבדלים אלה?
3. אילו סממנים אישיים ואילו סממנים ישראליים מופיעים בתעודת הזהות הרשמית?

שלב ד' – במליאה

דיווח הקבוצות: מהם ההבדלים העיקריים בין תעודת הזהות הרשמית לבין כרטיס הביקור ומדוע?

שאלות לדיון:

1. מהי משמעות המילה "זהות" בתעודת הזהות? מה דעתכם, האם התעודה מבטאת "זהות אישית" או שהיא מסמך שמטרתו ליצור מכנה משותף זהה לכל האזרחים? (שורש המילה זהות הינו ז.ה.ה.).
2. אילו מאפיינים אתם מזהים בתעודת הזהות: נסו למיין אותם למאפיינים יהודיים או ישראליים. האם הייתם מוסיפים מאפיינים נוספים? אילו? מדוע?
3. במדינת ישראל זכאי לקבל תעודת זהות כל אזרח במלאות לו 16 שנים. האם חשוב בעיניכם לערוך הכנה לקראת קבלת תעודת הזהות? היכן חשוב לכם לבקר? מה הייתם מבקשים לדעת כאזרחי המדינה לעתיד? הציעו תוכנית כיתתית או בית ספרית לקראת קבלת תעודת זהות.

תעודת הזהות היא מסמך שהמדינה מעניקה לכל אזרחיה. המסמך מאשר כי נושא התעודה הוא אזרח המדינה. בישראל מקבל האזרח את התעודה במלאות לו 16 שנים, ועל פי החוק עליו לשאת אותה תמיד ולהציגה בפני נציגים מוסמכים של השלטון – שוטר, איש כוחות הביטחון וכו'. התעודה חשובה לאזרח לצורכי זיהוי וגם כדי לממש זכויות שהמדינה מעניקה לו. התעודה משמשת את המדינה לרישום סטטיסטי של האזרחים ולפיקוח של השלטון על אזרחיו. ברוב המדינות לא ניתן להצביע בבחירות ללא תעודת זהות, וכך גם בישראל.

להבדיל מתעודת זהות, הדרכון מקנה לאזרח את הזכות לצאת מן המדינה ולשוב אליה. הדרכון משמש כאמצעי זיהוי של האזרח במדינות זרות ומציין את המדינה שהוא משתייך אליה כאזרח.

בתעודת הזהות מופיעים הפרטים הבאים: מספר הזהות, שם משפחה ושם פרטי, שמות ההורים, תאריך הלידה, מקום הלידה, המין, הלאום. מאז שנת 2003 לא מופיע הלאום בתעודה הזו, אלא סדרת כוכביות במקום זה כיום, ההבדל היחיד בין תעודת זהות של תושב יהודי לתושב שאינו יהודי הוא בציון תאריך הלידה העברי, בצד הלועזי, לתושבים בני הלאום היהודי. בספח לתעודה מופיעים הפרטים הבאים: שם משפחה קודם, שם פרטי קודם, מצב אישי (רווק/ה, נשוי/אה, גרוש/ה, אלמן/ה), שם בן/בת הזוג ומספר הזהות שלו/ה, מספר אישי בצה"ל, תאריכי לידה של הילדים עד גיל 18 וכתובת המגורים.

פעילות מס' 3

להיות ישראלי

מטרות:

- לברר את מרכיבי הזהות הישראלית של המשתתפים.
- לעמוד על ריבוי המשמעויות של המושג "ישראלי" בחברה הישראלית.
- לעמוד על חשיבות הצורך במכנים משותפים בחברה הישראלית.

למנחה: "הזהות הישראלית" הינה נושא מורכב המחייב דיון מעמיק. הפעילות כוללת מספר שלבים - ניתן לבחור להתמקד בחלקים מתוך הפעילות בהתאם לצורכי המשתתפים. מומלץ לקיים פעילויות בנושא זהות אישית, השתייכות ועוד כהקדמה לפעילות זו (מגוון פעילויות בנושא מצויות באתר מינהל חברה ונוער (בתוכניות כגון: עם ועולם, לחיות בחברה רב-גונית, חברים ועוד).

חלק א'

הצעה מס' 1: חפצים מייצגי זהות

הצעה זו מחייבת הכנה מראש. המנחה יבקש מהמשתתפים להביא תמונה, תצלום, קטע מעיתון או כל חפץ אחר העולה על דעתם, המייצג את הזהות הישראלית שלהם.

מהלך הפעילות

שלב א' - קבוצתי

המשתתפים מציגים את החפץ שהביאו ומנמקים את בחירתם. הקבוצה תבחר 2-3 חפצים המוסכמים עליהם, שמייצגים את הישראליות בעיניהם. הקבוצות יקבלו את כרטיס המשימה הקבוצתית וידונו בשאלות המצורפות. לקראת המליאה, יציגו הקבוצות את החפצים שנבחרו בחלל החדר וייצרו את גלריית "הזהות הישראלית שלנו".

כרטיס משימה קבוצתית

1. מה הנחה כל אחד מכם בבחירת החפצים המייצגים את הישראליות בעיניו?
2. אילו חפצים נבחרו על ידי הקבוצה? מה מסמלים חפצים אלה?
3. אילו התלבטויות התעוררו? (האם לבחור דברים ייחודיים או מוסכמים ומובנים מאליהם).
4. האם לדעתכם בני נוער מקבוצות אחרות בחברה הישראלית היו בוחרים חפצים המסמלים היבטים אחרים/דומים/שונים?

שלב ב' – במליאה: גלריית הזהות שלנו

כל קבוצה מציגה את החפצים שנבחרו, מנמקת את הבחירה ומתארת את התהליך והדין שקיימו חברי הקבוצה.
שאלות לדיון:

1. אילו לבטים עלו בדיוני הקבוצות לקראת בחירת החפצים המוסכמים? מה ניתן ללמוד מכך?
2. מתי הוויתורים הללו הם קשים או בלתי אפשריים? (למשל – אמונות מנוגדות, השתייכות אתנית, דתית, מסורת ומורשת ועוד).
3. בחנו את "גלריית הזהות הישראלית שלנו" – אילו היבטים בולטים בה? האם אתם מזהים בה יותר סממנים ישראליים או יותר סממנים יהודיים?
4. אילו סממנים מבטאים את הקשר בין הזהות הישראלית שלנו לבין הזהות היהודית שלנו?
5. האם, לדעתכם, "גלריית הזהות הישראלית שלנו" עשויה לייצג את הזהות הישראלית בעיני כלל החברה?
6. לו הייתם מתבקשים להציג חפצים בפני נוער מחו"ל או כחלק ממשלחת, האם הייתם בוחרים חפצים אחרים? אילו?
7. לאור ההתנסות בקבוצה והדיון במליאה – האם ניתן להסכים על זהות ישראלית משותפת?
8. האם הקשיים שנתקלתם בהם במהלך העבודה והדיונים משקפים את הקשיים במציאת מכנה משותף בקרב כלל החברה הישראלית? נמקו.
9. האם חשוב שתהיה זהות משותפת מוסכמת מעין זו? אם כן, מדוע?

הצעה מס' 2: סקר – מיהו ישראלי?

מהלך הפעילות

שלב א' – מליאה

למנחה: נדרשת הכנה מראש. אמור למשתתפים כי במסגרת ההכנה לקבלת תעודת הזהות, נלמד להכיר תפיסות והתייחסויות לסוגיית הזהות הישראלית באמצעות סקר שיתקיים ברחוב, בבית הספר ובקהילה. שאלת הסקר: "מיהו ישראלי" בעיניכם?

שלב ב' – קבוצתי

כל קבוצה תרכז את ממצאי הראיונות שערכו חבריה.

שאלות לדיון:

1. כיצד הרגשתם במהלך הסקר? האם היה קל או קשה? האם המרואיינים שיתפו פעולה? אילו לבטים עלו סביב הגדרת "מיהו ישראלי"?
2. אילו מאפיינים הופיעו פעמים רבות? אילו מאפיינים הפתיעו אתכם?
3. לקראת המליאה, בחרו 3-4 מאפיינים מתוך הסקרים ל"מיהו ישראלי" המקובלים על חברי הקבוצה.

שלב ג' – במליאה

כל קבוצה מציגה את מאפייני "מיהו ישראלי" על פי הסקר שערכו חבריה ומספרת על תהליך העבודה המשותפת וההתנסות בהעברת הסקר.

שאלות לדיון:

1. מה דעתכם על ממצאי הסקר? האם הם מאפיינים את הזהות הישראלית? באילו מובנים?
2. באיזה מידה אנשים שרואינו הדגישו מאפיינים "יהודיים" או "ישראליים" – האם הסקר מייצג את כלל החברה הישראלית? מה דעתכם?

3. אילו לבטים עלו בדיוני הקבוצות לקראת בחירת המאפיינים המוסכמים על חברה? מדוע?
4. מה ניתן ללמוד מתוצרי הקבוצות על הזהות הישראלית?
5. האם הקשיים שנתקלתם בהם בדיונים הקבוצתיים משקפים את הקושי וההתלבטויות שביצירת מכנה משותף בחברה הישראלית? ספרו על אירועים/מקרים המדגימים קשיים אלו.
6. מדוע לדעתכם חשוב שיהיו לקבוצה, לקהילה, לעם, לחברה מכנים משותפים?
7. העלו רעיונות – כיצד ניתן להרחיב את המכנה המשותף בחברה הישראלית?

למנחה: לסיכום הדיון מומלץ לקרוא מדבריה של פרופ' אניטה שפירא, היסטוריונית וחוקרת החברה הישראלית:

האם קיימת כיום "זהות ישראלית"? מי אתה, הישראלי? מתנחל בגדה, עוטה דובון וטלית, חובש כיפה ומניף תת-מקלע? חרדי מבני ברק, הסר למרותו של האדמו"ר, תושב שינקין, בעל תסרוקת מוזרה המושכת תשומת לב? עולה מרוסיה, הגאה בשפתו ובתרבותו, או עולה מאתיופיה, הנאבק להכרה מצד הרבנות הראשית? חוזר בתשובה, השב אל המעיין ונוטש את עוולות העולם המודרני, אשכנזי המבקש לשמוע מוסיקה קלאסית, או מזרחי המעדיף מוסיקה מזרחית? או שמא רוב דומם של ישראלים, חילוניים בהשקפת עולמם, אך מבקשים לשמור על קשר למסורת אבות, מבקשים שלום עם ביטחון, רוצים קדמה כלכלית, ואלי סתם לחיות ככל האדם? ומה על האזרחים הערבים של מדינת ישראל? כמובן, אפשר היה לנסח את כל הפסקה במין נקבה, מה שהיה מתאר חמישים אחוז לפחות מן האוכלוסייה...

(מתוך: אניטה שפירא, **יהודים, ציונים ומה שביניהם**, עם עובד, 2007)

- מה דעתכם על הזהות הישראלית לפי דבריה של פרופ' אניטה שפירא? כיצד הם מתקשרים לפעילות ולדיון בכיתה?

חלק ב'

למנחה:

בחלק זה של הפעילות נתייחס לשאלת הזהות הישראלית המשותפת, נציג נקודות ראות שונות ונבחן את המשמעויות של הגישות השונות.

1: איך עושים עיראקי

כל הפעילות במליאה

המנחה יפתח ויאמר:

עם קום המדינה הגיעו גלי עלייה גדולים מתפוצות שונות מרחבי העולם (למעלה מ-50 תפוצות). דוד בן גוריון, ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, התווה מדיניות קליטה שזכיתה לשם: "כור היתוך".

המנחה ירשום על הלוח את המושג: כור היתוך, ישאל את המשתתפים מהי לדעתם משמעותו, ירכז את התגובות על גבי הלוח ויסביר למשתתפים את הרקע ההיסטורי למדיניות "כור היתוך".

(למנחה: "כור היתוך" הינו תנור התכה, המשמש להתכת מתכות שונות. כתוצאה מכך המתכות נמסות, מאבדות את צורתן המקורית וניתן למזג ולעצב אותן בצורות חדשות. הביטוי "כור היתוך" הינו מטפורה לתפיסה שראתה לנגד עיניה את הצורך למזג את העולים עם הישראלים הוותיקים ליצירת תרבות ישראלית משותפת, על מנת לבנות עם חדש בארץ. מגמה זו דרשה מן העולים להתנתק ממסורתם, ממנהגיהם ומשפתם ולאמץ את התרבות הישראלית החדשה שיוצגה בעיקר על ידי דמות הצבר).

המנחה יחלק לכל המשתתפים את הקטע המצורף מספרו של יוסי אלפי* ויבקש מכל משתתף לסמן שורה או שתיים שמדברות אליו במיוחד:

איך עושים עיראקי

אז איך עושים "עיראקי"?

ראשית המרכיבים:

קחו אדם, רצוי רגיש,

הכינו מעט עבר,

אין צורך בעתיד.

הוסיפו בדיחה אחת או שתיים

בענייני פיג'מה או פסים.

קחו ארץ שאינה

במפת הידע שלכם.

הוסיפו ספר היסטוריה מחוקק,

לפחות בחלקים גדולים.

עכשיו אתם מוכנים לבישול.

הוציאו את האדם מארץ מוצאו.

הרתיחו אותו היטב במיץ של ערכים ואידיאלים.

כל זה לאחר השריה טובה בציפיות רבות.

רחצו אותו היטב וסחטו את עברו.

וכשיקפוץ מתוך סיר הלחץ שנוצר סביבו בארצו

הוא יהיה מוכן לשלב הבא.

העבירו אותו לאזור אחר, רצוי במהירות כדי שלא יבין מה

קרה לו.

כשיגיע חטאו אותה בבדיחה אחת טובה על פיג'מה (כדי

שלא ישבח)

אתם כמעט מגיעים למטרה....

עכשיו הניחו לו למצוא את מקומו בסיר הלחץ החדש.

הוא ייכנס למסחר - כי תעסוקה אחרת לא תהיה לו.

הוא יסתגל לסביבה ויקשיח.

טעמו יזכיר לכם את טעמו של התבשיל "היהודי"

המוכר לכם מספר בישול אחר.

אם לא הצלחתם הפעם, נסו שנית.

זה חייב לעבוד!

מתוך: יוסי אלפי, איך עושים עיראקי, ספרית הפועלים, 1981

המנחה יבקש ממספר משתתפים לשתף את המליאה בשורות שבחרו ולנמק את בחירתם.

שאלות לדיון:

1. אילו דימויים בחר יוסי אלפי על מנת לתאר את "העיראקי החדש"?
2. האם השיר מתאים גם ליוצאי ארצות אחרות?
3. מה דעתכם על הקטע? אילו שאלות או תחושות מעוררת בכם קריאתו?
4. איזו מציאות מתוארת בשיר? איך הוא מתחבר למדיניות "כור ההיתוך"?
5. מדוע בחר יוסי אלפי להשתמש בדימויים מעולם הבישול?
6. האם הטקסט משעשע בעיניכם?
7. מה לדעתכם מטרת הטקסט? האם יש בו מסר ביקורתי? כלפי מי? מדוע? האם יש בו מסר של עלבון?
8. האם אתם מכירים מצבים הדומים למציאות המתוארת בקטעים אלו? אילו קווי דמיון או שוני אתם מזהים? (קליטת עולי אתיופיה וחבר המדינות).
9. האם קיים במשפחתכם סיפור עלייה כגון זה? אילו תחושות, חוויות זכורות מסיפור העלייה?

* יוסי אלפי, יליד עיראק, עלה לארץ ב-1944 בהיותו בן ארבע. התגורר במעברה. סופר, משורר, מייסד פסטיבל מספרי סיפורים, אביו של השחקן גורי אלפי.

להרחבה:

המנחה יאמר למשתתפים:

מדיניות "כור ההיתוך" אפיינה את השנים הראשונות להקמת המדינה, תפיסה זו ראתה לנגד עיניה את הצורך למזג את העולים עם הישראלים הוותיקים ליצירת תרבות ישראלית משותפת, על מנת לבנות עם חדש בארץ. מגמה זו דרשה מן העולים להתנתק ממסורתם, ממנהגייהם ושפתם ולאמץ את התרבות הישראלית החדשה שיוצגה בעיקר על-ידי דמות הצבר.

שאלות לדיון:

1. האם שמעתם סיפורים במשפחה אודות תקופה זו?
2. האם לדעתכם מדיניות זו הייתה מוצדקת?
3. מדוע ראו מנהיגי העם צורך לבחור במדיניות זו?
4. מה היו המחירים והרווחים של מדיניות זו לחברה הישראלית? אילו השלכות יש למדיניות זו עד היום?

2: זהות ישראלית משותפת

למנחה:

פעילות ההמשך מתמקדת בסוגיית הזהות הישראלית המשותפת. נספח מס' 2 כולל מבחר קטעי קריאה שונים. ניתן להיעזר בקטעים אלו במספר אופנים:

- להתמקד בדיון הקבוצתי בקטע אחד או שניים.
- לתת למשתתפים לבחור ממבחר קטעים שיהיו מפוזרים בחדר.
- לחלק למשתתפים קטעי קריאה שנבחרו על פי שיקול דעתך.

עזרים:

- כרטיס משימה קבוצתית (נספח מס' 1)
- קטעי קריאה (נספח מס' 2)

מהלך הפעילות

שלב א' – קבוצתי

המשתתפים יתחלקו לקבוצות ויקבלו את כרטיס המשימה הקבוצתית (נספח מס' 1) ואת קטעי הקריאה (מתוך נספח מס' 2).

שלב ב' – במליאה

דיווח הקבוצות.

שאלות לדיון:

1. לאור דיווח הקבוצות – עם אילו מהתפיסות שהוצגו אתם מזדהים? אילו תפיסות מעוררות התנגדות?
2. תפיסת "כור ההיתוך", שתוארה בחלקה הראשון של הפעילות וכן בדבריו של בן-גוריון, אפיינה את השנים הראשונות לקום המדינה. לאור הקטעים שקראתם והדיון בקבוצות – מה דעתכם? האם מדיניות זו הייתה מוצדקת? מדוע ראו מנהיגי העם צורך לבחור במדיניות זו? האם ראוי לאמץ מדיניות זו גם היום? האם זה אפשרי? באילו מובנים?

3. בשנים האחרונות מדברים על החברה הישראלית כחברה רבת תרבויות – "שטיח פרסי", "סלט פירות" ועוד. הגדרות אלו מבטאות את הגיוון שבהגדרות הזהות הישראלית – אילו קטעים מבטאים מגמה זו?
4. בשנים האחרונות מציינת החברה הישראלית חגים כגון: המימונה או חג הסיגד – מה ניתן ללמוד מכך? מדוע חשוב ליוצאי מרוקו או אתיופיה לשלב בלוח השנה ימים אלה? האם זה חשוב גם לכלל החברה הישראלית? נמקו.
5. אניטה שפירא כותבת במאמרה (ראה לעיל): "הזהות הישראלית הישנה התאפיינה בכך שהייתה זו זהות קולקטיבית, גם מי שלא היה שייך אליה הרגיש שהיא מייצגת אותו..". מהם לדעתכם היתרונות של הרגשה זו?
- האם לדעתכם קיימים היום מאפיינים של הזהות הישראלית שכולנו מזדהים איתם? (למשל – צבא, שפה, לוח השנה, חגים ומועדים, סמלים ועוד).
6. הסוציולוג עוז אלמוג כותב: "ניתן לקבוע שהמכנה המשותף הישראלי נחלש עם הזמן כיוון שהדבק החשוב מכל – **האתוס הציוני** נחלש והולך...". מהן לדעתכם הסכנות הנשקפות לנו כתוצאה מהיחלשות האתוס הציוני וההתחזקות של אתוס גלובלי (התחזקותה של תחושה שאני "אזרח העולם" על חשבון תחושת ההשתייכות למקום ולמדינה)?

כרטיס משימה קבוצתית

קראו את הקטע, התייחסו לשאלות והכינו להציג במליאה את עיקרי הרעיונות שעולים בטקסט בנוגע לזהות הישראלית וכן את עמדת הקבוצה בנושא:

1. מהי תפיסת המחבר לגבי הזהות הישראלית?
2. מה אומר הקטע שבחרתם על משמעותה של הזהות הישראלית?
3. האם אתם מסכימים/מזדהים עם הדברים הנאמרים בקטע זה?
4. אילו קשיים מעלה הטקסט? האם הטקסט מובן? האם תכניו רלוונטיים להיום?

קטע א': לתפארת מדינת ישראל

השחקנית יבגניה דודינה, מדליקת המשואה לתפארת מדינת ישראל:
ההצגה הראשונה ששיחקתי בארץ הייתה ללא מילים. אחר כך חודשים שיחקתי בעברית בלי להבין אף מילה. את הסטאז' שלי בשפה עשיתי עם נהגי מוניות בתל-אביב. הם היו האוזניים הישראליות שלי למונולוגים שלמים מהצגות שניסיתי לזכור. הם הקשיבו בלי להבין מילה בבלייל הצלילים שניסיתי להפוך למשפטים בעברית... עוד היום בראיונות לעיתונות תמיד מגיעה השאלה: "האם את מרגישה ישראלית?"
18 שנה של חיים בתל-אביב כנראה לא מזכים אותך אוטומטית בתעודת הישראליות. אני תמיד שואלת בחזרה: למה הכוונה להרגיש ישראלי? מעולם לא קיבלתי תשובה. אני מדליקה משואה לכבוד התיאטרון ולכבוד העלייה. שני דברים שאני חלק מהם והם חלק בלתי נפרד מישראל, מאותו פסיפס של תרבויות שהופך את המדינה הזו למה שהיא. בשבוע שעבר הופעתי בטקס המרכזי לציון יום השואה והגבורה ביד ושם. היום, ערב יום העצמאות, אני מדליקה משואה לתפארת מדינת ישראל. אני עדיין לא קיבלתי תשובה מה זה להיות ישראלי. מה שבטוח שאני כבר מרגישה שייכת.

(מתוך הארץ, 28.4.2009)

ב קטע ב': אני חי עם זהות חצויה

סמי מיכאל, שעלה מעירק בצעירותו, אמר על הזהות הישראלית:

שנים ביקשו לשכנעני כי עלי להתבייש בגלות, כי כדאי להתנער ממוצאי ומוטב שאשכח את שפת אמי. הפרס הנכסף היה הזהות הישראלית שופעת הגאווה. כמעט כולם נכנעו ללחץ האוויר של החברה הקולטת... והנה כעבור שנים רבות אני מגלה כי דווקא ישראל המוסמכת אינה שוכחת. היא מזכירה לי כי שורשי נעוצים בבגדאד. כלומר, לזהות הישראלית קדמה זהות אחרת. כאילו שתי הזהויות הן שתי שכבות גיאולוגיות שונות, אך לשם מיפוי השכבה העליונה יש לחשוף ולהגדיר את השכבה התחתונה... בנקודה זו אני חי עם זהות חצויה: ההווה שלי פוסל את עברי, ועברי מבקש לחסל את ההווה... הזהות הישראלית מבלבלת ומבולבלת, אך היא קיימת בצורתה הבסיסית והמאחדת כמו כל זהות אחרת שנוצרה במאה הזאת... בתור יוצא ארץ מוסלמית למדתי לחיות עם קרעי זהויות...

(שרה אהרוני ומאיר אהרוני. **אישים ומעשים בישראל, ספר היובל**, הוצאת מקסם, 1998)

ג קטע ג': כור ההיתוך

מדברי דוד בן גוריון, ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, בישיבת הכנסת, ה' באייר - 2.6.1950:

בכור ההיתוך של אחווה יהודית ומשמעת צבאית יצורף בליל האדם הזורם מגלויות נכר, יזוקק ויטוהר מסיגיו הזרים והנפסדים, יימחקו המחיצות העדתיות, ותחושל אחדות נאמנה של אומה מחדשת נעוריה... נבנית ומתעלה בעבודה חלוצית ובת-חורין, נאזרת ברוח גבורה... וצמודה לחזון אחרית הימים שהגיעה תקופת ביצועו...

(דוד בן-גוריון. **ייחוד וייעוד**, משרד הביטחון, 1971)

קטע ד': זהות ישראלית

מתוך שיחה עם פרופ' עוז אלמוג:

אז מה טבעה של הזהות הישראלית היום? אין זהות ישראלית אחת. יש זהות "ממוקפת" (ישראלי עם מקף): ישראלי-דרוזי, ישראלי-אתיופי, ישראלי-חרדי וכיו"ב...

אזמה יותר חזק, הצד הימני של המקף (הישראליות) או הצד השמאלי (הייחוד הפרטיקולארי)? זה תלוי כמובן בקבוצה. אצל החרדים והערבים, הצד השמאלי עדיין יותר חזק. לעומת זאת אצל העולים מחבר המדינות הצד השמאלי - הזהות הרוסית - הולך ונחלש עם הזמן והצד הימני (הישראליות) מתחזק. אבל בהכללה רחבה ניתן לקבוע שהמכנה המשותף הישראלי נחלש עם הזמן כיוון שהדבק החשוב מכל - האתוס הציוני, נחלש והולך... לכן הרבה מאוד ישראלים חילוניים תרים אחר זהויות אלטרנטיביות לצד הזהות הישראלית. זה יכול להיות המקצוע, התחביב (למשל אספנים, חובבי טיולים או אופנועים וכו'), אפילו אהדה לקבוצת ספורט בארץ ובחו"ל... התהליך הזה מואץ ועוד יואץ בהרבה בעקבות התפתחות האינטרנט, כיוון שהרשת הגלובלית הזאת יוצרת מסה קריטית של אנשים עם מכנים משותפים ברחבי העולם שהופכים בסופו של דבר לקהילות. אלה עדיין קהילות וירטואליות, אבל מדובר בתופעה שתשנה את מפת הזהויות בעולם.

(עוז אלמוג. מפנה, מס' 51, תשרי תשס"ז, אוקטובר 2006)

קטע ה': שרוליק - דמות הצבר

הצבריות של שרוליק טומנת בחובה מהפיכה שלמה בדמות היהודי, היותו לפתע בן המקום, עברי, ישראלי. שרוליק לא עשה מהפיכה, אלא נולד לה, מתוכה כהגשמתה... הסמליות של שרוליק לקוחה ממה שכבר התקבל - התלבשות, הסנדלים, הכובע, המכנסיים הקצרים, הבלורית, החולצה ששוליה בחוץ, תרבות הנוער המפותחת שבני הדור הראשון של הצברים היו עדיין קרובים אליה... שרוליק לא היה מלך ולא סמל עתיק אלא קריקטורה, מעין פוסטר ציוני ישראלי הנושא את מורשת הדמות החדשה, המופת הצברי-ישראלי. זהו העיקרון המייצג של שרוליק - עיצוב ישראל והישראליות כגיבורי תרבות. שרוליק שיקף לישראלים מי הם לעצמם והפך כל ישראלי לשרוליק.

(מתוך קטלוג התערוכה: **דוש**, מוזיאון ארץ ישראל, אוצרת: מיכל ברושי)

1 קטע ו': אני אזרח ישראלי

מדברי חנא אבו חנא, משורר וסופר:

אני מרגיש את עצמי קרוע בין שני עולמות, ניצב באמצע. מצד אחד אני ערבי, והחברה כאן דואגת להזכיר לי זאת בכל הזדמנות. מצד שני אני חי במדינה שאני חייב לה נאמנות וציות לחוקיה. בהיותי ערבי אני מושפע גם מדעות המושמעות בעולם הערבי. כיוון שהערבית היא שפת האם שלי, אני שומע תחנות רדיו מכל ארצות ערב... ומקשיב גם לשידורי ישראל בערבית. בכל הקשת הזאת יש גוונים שונים – כל גוון והאמת שלו...

...נכון אני בן העם הפלסטיני. אהיה מאושר אם יזכו הפלסטינים במולדת משלהם. אהיה מוכן לעזור למולדת הזאת כמיטב יכולתי, בתרומות כספיות, אולי ביעוץ. אך אין בדעתי לעקור למדינה כזאת, אם וכאשר תקום. אני אזרח ישראלי ואמשיך לחיות כאן, כמו שיהודים רבים חיים בגולה, נושאים דרכונים של הארצות שבהן הם יושבים, משרתים בצבא ומשלמים שם מיסים, בלי לוותר על הקשר עם מדינת ישראל. אני יודע, שבקרוב ערביי ישראל יש רוב שחושב כמוני. לצערי, זהו רוב דומם, כי במציאות שנוצרה כדאי להיות קיצוניים, אולי מתוך שיקול מוטעה... שיתוף ערבים החושבים כמוני חשוב יותר למדינת ישראל ולביטחונה.

(הערבים אזרחי ישראל, משרד החינוך, האגף לתוכניות לימודים ומוסד ון ליר, ירושלים, 1984)

2 קטע ז': הזהות שלי היא ישראלית

אני מדבר על הזהות הישראלית כתבשיל מבעבע, שטעמו משתנה ללא הרף. אתה יכול לאבחן את רכיבי התבשיל, אבל כולם יוצרים איזה טעם משותף... הזהות שלי היא ישראלית.

הדת היהודית לא משחקת תפקיד. הטריטוריה והשפה זה מה שבונה את הזהות שלי כישראלית. הזהות נקבעת לפי הטריטוריה שהיהודי חי בה. יהודי-ישראלי זה לא כמו יהודי-צרפתי והוא שונה מיהודי אמריקני. לכל יהודי יש זהות לפי הטריטוריה שבה הוא חי. מי שיושב במדינת ישראל ועוסק באופן יומיומי בעשרות החלטות גורליות הרלוונטיות להמשך קיומו של העם, הוא זה שדואג להמשכיות.

(הערך: א.ב. יהושע, אנציקלופדיה Ynet)

קטע ח': הישראליות - אופן הביטוי הנוכחי של היהדות

הרב חיים נבון, רב קהילת השמשוני במודיעין:

הישראליות שלנו אינה יכולה להיות הגדרת זהות העומדת בפני עצמה. כשמפרידים את הישראליות מן היהדות ומן היהודיות, לא נשאר כמעט כלום: ערב שירי לוחמים, פיצוחים, כמה מערכונים של הגשש, חסמב"ה ושני ספרים של עמוס עוז...

...זהות אזרחית לא יכלה להוות תחליף לזהות אתנית-לאומית-תרבותית.

מהי זהותנו האזרחית? מה העומק שלה? סנטימטר וחצי של צה"ל ומס הכנסה ומכבי תל אביב. אי אפשר לבנות זהות על שותפות בממסד בירוקרטי ובמוסדותיו. שכבת העומק של הזהות שלנו יונקת וניזונה מהעבר הרחוק, ממורשת קדומה, מצלילים שכבר שכחנו מה הם, אבל הם עדיין מעבירים בנו צמרמורת פתאומית.

...הישראליות המנותקת מהיהדות היא קריקטורה; אין לישראליות כוח עמידה, אם היא אינה נשענת על היהדות העתיקה ומבטאת אותה.

מצד שני, יהדותי כיום מוגדרת על ידי היותי ישראלי. הישראליות שהיא אופן הביטוי הנוכחי של היהדות שלנו. למדינת ישראל, מבחינתי, יש ערך דתי; הערך הזה נובע מכך, שאני מאמין שהמדינה מעצבת ומעשירה את קיומנו כיהודים. כלומר: יהודי ישראלי הוא יהודי טוב יותר - או לפחות, צריך להיות טוב יותר - מאשר יהודי צרפתי או אינדונזי.

(חנוך דאום, [עורך]. **מה אתה יותר - יהודי או ישראלי**, ידיעות אחרונות, 2003)

קטע ט': יהדות ישראלית

פרופ' אבי שגיא ופרופ' ידידיה שטרן:

להיות יהודי פירושו ליטול חלק בקהילה שהעבר הינו יסוד מכריע בכינונה. זהות, תרבות, תודעה, דת ופרקטיקות יהודיות (קיום מצוות ומסורת) הן בעלות עומק היסטורי שראשיתן בעבר הרחוק. יהודי הוא חבר בקהילה היסטורית.

להיות ישראלי פירושו להשתייך לקהילה המכוננת על ידי ההווה במקום נתון - ישראל. הישראליות מכוננת בעיקר על יד המקום; העומק הזמני שלה רזה. הזמן הישראלי במושגים היסטוריים, הוא עול ימים.

הזמן היהודי והזמן הישראלי נראים כבלתי מתואמים. המשקל המכריע בקיום היהודי מצוי במסורת העבר הנושאת את מלאות הקיום היהודי. לעומת זאת, הזמן הישראלי הוא זמן ההווה שפניו מופנות אל העתיד. החוויה הישראלית מתגלמת בתחושה של תנועה, שינוי ועיצוב מתמידים. החוויה היהודית מתגלמת בתחושה של כפיפות, המשכיות והכרה בכוח המחייב של העבר.

העדר התיאום עלול להתגלם בתחושה של מתח, סתירה וקרע בין היהדות לבין הקיום הישראלי; בין זהות ותרבות יהודית לבין זהות ותרבות ישראלית. מחשבה מחדשת על מתח זה עשויה להפרות בדרך דו-כיוונית. העבר הוא עוגן שממנו ההווה מתעצב ושואב; ההווה מספק פרספקטיבות חדשות לקריאה של העבר. המיזוג בין הזמן היהודי והזמן הישראלי אפשרי.

(אשר כהן, **יהודים לא יהודים**, מכון הרטמן, אוניברסיטת בר אילן וכתר, 2006)

קטע י': הישראליות כזהות היא תואר נרכש, היהדות היא תבונה מולדת

אלישיב רייכנר, איש חינוך ועיתונאי:

במידה מסוימת, ניתן לומר שמאפייני היהודי הסטריאוטיפי הפוכים מזה של הישראלי. היהודי הוא נרדף ושנוא. כל תמורה פוליטית על פני הכדור מעלה בו את השאלה "האם זה טוב ליהודים או לא". אויביו אוהבים לכנות אותו בלגלוג "יהודון" וגם אפו היהודי לא מוסיף לו הרבה ביטחון עצמי. לעומתו הישראלי הסטריאוטיפי הוא שחצן לא קטן. כצבר יהיר וקוצני הוא מרשה לעצמו להרגיש יותר מדי בבית בכל מקום בו הוא נמצא.

כנראה ההבדל התהומי שבין הזהויות נובע מן העובדה כי הישראליות כזהות (בניגוד לזהות היהודית) היא תואר נרכש. היא עומדת לבחירה, ולהשגתה נדרש רצון. יש המשתוקקים כל חייהם לזכות בכינוי "ישראלים", ולעומתם, יש כאלו שלא מגלים בכך עניין. העובדה שהישראליות היא בחירתית ונרכשת, ואצל רבים אף נחשקת, מביאה את הזוכים בה לזקוף את אפם היהודי ולהרשות לעצמם יותר...

בניגוד לישראליות הנרכשת, היהדות היא תבונה מולדת ותורשתית. כדי לזכות בתואר יהודי אין צורך באוניברסיטה. יהודי צריך בסך הכול להיוולד לאם יהודיה. לא יותר. מי שזכה להיוולד לאם כזו, הוא יהודי לכל דבר, בין אם הוא דור שמיני בארץ, ובין אם הוא עדיין חי במערות טורה-בורה באפגניסטן. מעבר לכך, לא רק שהיהודי אינו נדרש לרדוף אחר יהדותו, יהדות במובן מסוים רודפת אחריו, ואולי בשל כך הוא חש תמיד נרדף.

בניגוד לישראלי שבחר את זהותו הישראלית, ואשר גם יכול בקלות להיפטר ממנה - ליהודי אין לאן לברוח. בעל כורחו הוא יהודי, וגם אם יתכחש לכך, יהיו לו מספיק אויבים שיטרחו להזכיר לו את עובדת היותו יהודי.

...הזהות היהודית היא זהות מבוססת ועתיקת יומין, היא איננה זהות תרבותית בלבד, ולכן היא אינה דורשת מנושאה לעצבם מחדש בכל דור ודור, בהתאם לשינויים האוניברסאליים... על היהודי לא חלה חובת הוכחת יהדותו, משום שהיא עוברת בירושה זה אלפי דורות.

כיהודי מאמין, שומר תורה ומצוות, אני מודע לכך שאינני נזקק לשאלה המתבקשת בהקשר זה: במה מתבטאת יהדותו של מי שמנוכר לגמרי להיסטוריה ולמסורת היהודית. כמי שתופס את היהדות הן כדת והן כלאום, ולא רואה כל צורך להפריד בין ההגדרות, אני פטור מהסכיזופרניה של אלו שמתקשים להגדיר את יהדותם, בשל התנכרותם ליהדות המסורתית.

(חנך דאום [עורך]. **מה אתה יותר - יהודי או ישראלי**, ידיעות אחרונות, 2003)